

Տիգրան Ղանալանյան

ՀԱՅԵՐԻ ԱՐՏԱԳԱՂԹԸ ՌՈՒՄԻՆԻԱՅԻՑ 1945-1970-ԱՎԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Բանալի բառեր - արտագաղթ, ռումինահայ, Բեյրութ, հայկական համայնք, հայրենակցական միություն, ԱՄՆ:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո Ռումինիայում տեղի ունեցած քաղաքական ու տնտեսական վճռորոշ զարգացումներն ուղղակիորեն ազդեցին նաև տեղի հայ համայնքի վրա: Կոմունիստական վարչակարգի հաստատման հետևանքով համայնքային կյանքի կազմակերպման պայմանները խստորեն բարդացան, գրեթե վերացան: Ստեղծված դժվարին դրության հետևանքով արդեն 1945 թ. ծայր առած արտագաղթը չդադարեց հաջորդող տարիներին և նոր թափով շարունակվեց 1950-ական թթ. վերջից: Այս ժամանակաշրջանում գաղթողների հիմնական ուղղությունը դարձավ ԱՄՆ-ը, մինչ այդ գաղթականների առաջին ալիքը մեկնում էր Հարավային Ամերիկա:

Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտին Ռումինիայի հայերի թվի վերաբերյալ առկա են մի շարք իրարամերժ տվյալներ: 1944-1946 թթ. տարբեր աղբյուրներում հանդիպում ենք 10 հազար¹, 20 հազար², 25 հազար³, 30 հազար⁴, 40 հազար⁵ թվերին: Հայերի թիվն ավելի հստակ և քիչ է ստացվում, երբ մոտավոր թվեր ներկայացնելու փոխարեն փորձում ենք սահմանել նրանց տեղաբաշխվածությունն ըստ բնակավայրերի: Այսպես՝ Բուխարեստում ապրում էր 12-14 հազար հայ, Կոստանցայում՝ 2670, Գալացում՝ 400: Հայության մնացած հատվածն էլ ցրված էր Ռումինիայի բազմաթիվ բնակավայրերում: Հայերի 93 տոկոսը քաղաքացիություն չունեւր. ուներ նաևսենյան անձնագրեր և զրկված էր աշխատանքի ու սեփականության իրավունքից: Հայության սոցիալական դրությունը, որպես կանոն, բավականին ծանր էր⁶:

Հայերի թիվը 25 հազար հաշվող Արտասահմանյան երկրների հետ բարեկամության և մշակութային կապի հայկական ընկերության (ԱՕԿՍ) տեղեկանքի համաձայն 1945 թ. համայնքը ուներ զբաղվածության հետևյալ պատկերը. 55 տոկոսը՝ արհես-

¹ Տե՛ս Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 326, ց. 1, գ. 10, թ. 1:

² Որից 12-13 հազարը՝ Բուխարեստում, տե՛ս Նույն տեղում, ֆ. 709, ց. 1, գ. 31, թ. 4:

³ Ռումինիայի Հայկական միացյալ կազմակերպությունների Նախագահության հաղորդած տվյալները, տե՛ս «Էջմիածին», 1944, թիվ 10-12, էջ 14; տե՛ս նաև ՀԱԱ, ֆ. 709, ց. 1, գ. 51, թ. 41; Նույն տեղում, ֆ. 326, ց. 1, գ. 89, թ. 20; Գասպարյան Ս., Սփյուռքահայ գաղթաբաններն այսօր, Երևան, 1962, էջ 205:

⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 82, թ. 6:

⁵ ՀԽՍՀ արտգործ ժողկոմատի քաղաքական ինֆորմացիայի բաժնի 1945 թ. տեղեկանքում տարանջատվում էին հայերի երկու խմբեր. Ռումինիայի հայերի թիվը 40 հազար էր, որից 15 հազարը՝ հարյուրամյակներ առաջ այստեղ հաստատված հայերի ժառանգներն էին, տե՛ս Նույն տեղում, գ. 46, թ. 5:

⁶ Տե՛ս Նույն տեղում, գ. 83, թ. 12-13:

տավորներ (հիմնականում կոշկակարներ), 40 տոկոսը՝ առևտրականներ, 5 տոկոսը՝ մտավորականներ (լրագրողներ, բժիշկներ, ուսուցիչներ, ճարտարագետներ)¹:

Պատերազմից հետո հայերի սոցիալական վիճակը զգալիորեն վատթարացավ ու համայնքում նկատելի դարձան արտագաղթի միտումներ², ինչին, անշուշտ, նպաստեց ազգային գործիչների (հատկապես դաշնակցականների) հալածանքը: Ռումինահայերի արտագաղթը կարելի է բաժանել երկու փուլի՝ 1) 1945-1950-ական թթ. կեսեր, 2) 1950-ական թթ. վերջ-1970-ական թթ.: Առաջին փուլում գաղթում էին սեփական նախաձեռնությամբ՝ առավելաբար դեպի Յարավային Ամերիկա³: Երկրորդ փուլում արտագաղթի կազմակերպիչը դարձավ ԱՆՉԱ-ն (ANCHA, American National Committee to Aid Homeless Armenians), որի միջոցով ռումինահայերի բացարձակ մեծամասնությունը հաստատվեց ԱՄՆ-ում:

Այսպես, 1945-1948 թթ. համեմատաբար բարվոք վիճակում գտնվող 500 ռումինահայեր արտագաղթեցին տարբեր երկրներ⁴: Ըստ Արգենտինայում ԽՍՀՄ դեսպանության կցորդի տեղեկանքի՝ 1945-1958 թթ. Ռումինիայից զգալի թվով հայեր են տեղափոխվել Արգենտինա⁵: Միայն 1952-1953 թթ. Ռումինիայից և Բուլղարիայից այստեղ են եկել մոտ հազար հայեր⁶: Որոշ թվով ռումինահայեր էլ բնակություն հաստատեցին Վենեսուելայում⁷ ու Ուրուգվայում⁸: Կա նույնիսկ Յարավաֆրիկյան Միություն 1948 թ. տեղափոխվելու դեպք⁹: Իսկ 1946-1948 թթ. Ռումինիայից Խորհրդային Յայաստան եկան 2784 հոգի¹⁰:

Ռումինիայից հայերի արտագաղթի հարցում, բացի սոցիալ-տնտեսական դժվարություններից, առանցքային նշանակություն ունեւ ռումինական իշխանությունների վարած ազգային քաղաքականությունը: Այդ մասին 1990 թվականից Ռումինիայի Յայերի միության նախագահ Վարուժան Ոսկանյանը նշում է. «Պատերազմից հետո բոլոր կուսակցությունները դադարեցին գործել, եւ ստեղծվեց մի ճակատ, որի անունն էր «Շահումյան»: Բայց 1950 թվականին թե՛ այդ ճակատը եւ թե՛ հայկական դպրոցը, որը մինչ այդ գործում էր, փակվեցին: 1950-1990 թվականներին Ռումինիայում ոչ մի

¹ Տե՛ս նույն տեղում, գ. 89, թ. 20:

² Տե՛ս նույն տեղում, թ. 21:

³ Դեպի Յարավային Ամերիկա Ռումինիայից և Բուլղարիայից հայերի գաղթը դադարեց միայն 1960-ական թթ., տե՛ս Дятлов В., Мелконян Э., Армянская диаспора: очерки социокультурной типологии, Ереван, 2009, с. 75.

⁴ Տե՛ս Գալիպատես Յ., Ռումինահայ գաղութը, Երուսաղեմ, 1979, էջ 314:

⁵ Տե՛ս ՅԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 270, թ. 1: Յենց այս ժամանակ է նաև Արգենտինա մեկնել դեռևս 1947 թ. Ռումինիայում ձերբակալված ՅՅԴ նշանավոր գործիչ Յովհաննես Դևեջյանը, որն ազատվելով բանտից (ք. Վլադիմիր)՝ 1956 թ. տեղափոխվել է Բուենոս Այրես, որտեղ արդեն հաստատվել էր իր ընտանիքը: Արգենտինայում նա դարձավ ամենանշանավոր համայնքային, ազգային գործիչներից մեկը՝ խմբագրելով «Արմենիա» օրաթերթը և զբաղեցնելով Խրիմյան վարժարանի տնօրենի պաշտոնը:

⁶ Տե՛ս «Յայ սփյուռք» հանրագիտարան, Երևան, 2003, էջ 100:

⁷ Տե՛ս Դավլաթյան Կ., Յայ սփյուռքի պատմություն (համառոտ ակնարկ), Երևան, 2004, էջ 282:

⁸ Տե՛ս «Չարթօսք», Բեյրութ, 11.VI.1955, էջ 2: 1946-1957 թթ. Բալկաններից, Փրանսիայից, ու Միջին Արևելքից Ուրուգվայ տեղափոխվեցին ավելի քան 530 հայեր, տե՛ս Մատթեոսեան Վ., Յարավային կողմն աշխարհի. Յայերը Լատին Ամերիկայի մեջ սկիզբն են դրել 1950, Անթրիպաս, 2005, էջ 273:

⁹ Տե՛ս «Չարթօսք», Բեյրութ, 27.VIII.1981, էջ 2:

¹⁰ Տե՛ս Մելիքսեթյան Յ., Յայերենիք-Սփյուռք առնչությունները և հայրենադարձությունը, Երևան, 1985, էջ 241:

հայկական կազմակերպություն չի գործել: Մենք հայ ենք մնացել եւ պահպանել մեր ազգային ինքնությունը միայն հայ առաքելական եկեղեցու շնորհիվ»¹:

Դեռ 1949 թ. «Սովետական Յայաստան» ամսագիրը ավետում էր, որ «...բոլոր քաղաքացիները օգտվում են ազատության այն բարիքներից, որ նվաճել է ռումինական դեմոկրատիան՝ Անտոնեսկուի արյունալի դիկտատուրան տապալելու և միապետությունը վերացնելու հետևանքով: Ժողովրդա-դեմոկրատական Ռումինիայում ազգային փոքրամասնությունների դպրոցներն ու մամուլը շրջապատված են պետության հոգատարությամբ»²: Իրականում, փաստորեն, եղավ ճիշտ հակառակը: Ռումինիայում, ինչպես և Բուլղարիայում հասարակարգի փոփոխությունից հետո հայերը հանդիպեցին թե՛ ազգային ճնշումների, թե՛ տնտեսական դժվարությունների³:

Ըստ Կ. Դալլաբյանի՝ հայերի դեմ այս քաղաքականությունը պայմանավորված էր նաև Ռումինիայի և ԽՍՀՄ-ի միջև հակասություններով, որոնց պատճառով էլ Ռումինիայի պետական պաշտոնյաները հայությանը դիտում էին իբրև անվստահելի տարր: Ուժացման թիրախում էին ոչ միայն հայերը, այլև, օրինակ, հունգարացիները, որոնց դեմ Տրանսիլվանիայում⁴ իրականացված գործողությունների պատճառով մեծապես տուժեցին նաև հայերը⁵: Էթնիկ փոքրամասնությունների համայնքային գործունեությունը, փաստորեն, կանգ առավ⁶: Կոմունիստական վարչակարգի կառավարման ժամանակաշրջանում Ռումինիան լքում էին ոչ միայն հայերը, այլև մյուս ազգային փոքրամասնությունները՝ հրեաները, գերմանացիները, հունգարացիները⁷:

Ռումինիայում 2010 թվականից ՉՅ դեսպան Յամլետ Գասպարյանը այդ ժամանակաշրջանի ռումինական իշխանությունների որդեգրած ազգային քաղաքականության ու այդ երկրից արտագաղթի մասին նշում է. «Կոմունիստական վարչակարգը մեծ վնասներ է պատճառել համայնքին. փակել է միություններն ու համայնքային հաստատությունները, իլեյլ համայնքային ունեցվածքն ու կալվածքները, ունեզրկել հարուստներին, որոնց մեծ մասը լքել է երկիրը, սահմանափակել է եկեղեցու գործունեությունը: Յամայնքը նվազել է, թուլացել ու մեկուսացել»⁸:

Մինչդեռ խորհրդահայ պատմագրությունը այս քաղաքականությունը համարում էր ազգային հարցի լավագույն լուծում: Ս. Գասպարյանը այդ մասին գրում է. «Ռումինահայերի այժմյան վիճակին ծանոթացող յուրաքանչյուր անկողմնակալ մարդ հեշտությամբ կարող է տեսնել ժողովրդա-դեմոկրատական կարգի մեծագույն նվաճումներից մեկը՝ ազգային հարցի լուծումը: Դա մի անգամ ևս գալիս է հաստատելու այն մեծ ճշմարտությունը, որ միայն սոցիալիզմը կարող է վերջ տալ ազգային փոքրամասնությունների իրավագուրկ ու արհամարհված վիճակին, տրամադրել նրանց նոր, սոցիալիստական դեմոկրատիայի բոլոր առավելությունները և ապահովել նրանց ֆիզի-

¹ Ասատրյան Յ., Ռումինիայի հայերը. պատմություն, ներկա, ապագա, «Օրեր», Պրահա, 30 հոկտեմբերի, 2015, <http://goo.gl/WRqD6z>

² «Սովետական Յայաստան», Երևան, 1949, թիվ 9, էջ 22:

³ Տե՛ս «Յայրենիք», Բոստոն, 1951, թիվ 1, էջ 96:

⁴ Երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ մոտ 10 հազար հայեր Տրանսիլվանիայից տեղափոխվեցին Յունգարիայի մայրաքաղաք Բուդապեշտ, տե՛ս «Յայրենիք», Բոստոն, 1.IX.1969, էջ 2:

⁵ Տե՛ս Դալլաբյան Կ., նշվ. աշխ., էջ 250:

⁶ Տե՛ս Дятлов В., Мелконян Э., նշվ. աշխ., էջ 61:

⁷ Տե՛ս Horvath I., Romania. Country Profile No. 9, Focus-Migration, 2007, <http://focus-migration.hwwi.de/Romania.2515.0.html?&L=1>

⁸ Ասատրյան Յ., նշվ. աշխ.:

կական ու մտավոր կարողությունների անսահմանափակ զարգացումը»¹: Իսկ ՌԱԿ կուսակցության նշանավոր գործիչներից Անդրանիկ Անդրեասյանը Ռուսինիայի և Բուլղարիայի հայ համայնքների վերաբերյալ գրում է. «...ամբողջ արտասահմանի մեջ ամենէն նպաստաւոր պայմաններու բացառիկ շնորհը կը վայելէն անոնք: Որովհետեւ, ինչպէս Ս. Սիւրբեան երկիրներուն, նոյնպէս համայնավար Ռուսինիոյ եւ Պուլկարիոյ սահմանդարութիւնը կ'երաշխաւորէ ազգային որեւէ փոքրամասնութեան անկապտելի իրաւունքը, բանալու եւ վարելու սեփական դպրոցները, իր նորահաս սերունդներուն տոհմային դաստիարակութիւն ջամբելու համար»²: Դրան հակառակ՝ Լիբանանում ԽՍՀՄ դեսպանատան կցորդ Ն. Ավետյանի հետ 1966 թ. հունիսին կայացած զրոյցում «Նոր կյանք» ամսագրի խմբագիր Մանուէլ Ղազանցյանը Բուլղարիայի և Ռուսինիայի հայերի գաղթի պատճառը համարում էր հայկական համայնքային կառույցների փակումը³:

Ռուսինահայերի իրական տրամադրությունների մասին խորհրդային իշխանություններին տեղեկացնում էին համայնքի այն անդամները, ովքեր դեմ էին արտագաղթին: 1961 թ. ռուսինահայ Օ. Փոլատյանը ԱՕԿՍ-ի նախագահության նախագահ Բ. Գրիգորյանին գրում է ռուսինահայ համայնքի ծանր դրության մասին՝ ընդգծելով, թե հայ համայնքի համար ինչ բացասական նշանակություն ունեցավ Ռուսինիայում սոցիալիստական կարգերի հաստատումը. «Շադոնց ծայր տված արտագաղթը դեպի արևմուտք, վրդովիչ կերպով շեշտված ժամանակե մը ի վեր այնքան զգալիորեն դատարկած է քաղաքը որ հասարակական կարիքներու համար, վերև հիշատակված ճոխ և գեղեցիկ հիմնարկները, ցանցառ կերպով հաճախող ազգայիններու համար “չափազանց շատ նկատվելով” պետական ոտնձգության սկսած են զոհ երթալ»⁴:

Ռուսինիայի նման քաղաքականությունը հայության արտագաղթի հիմնական պատճառը դարձավ, որի հետևանքով 1950-ական թթ. վերջին Ռուսինիայում մնացել էր ընդամենը 12 հազար հայ⁵ (5 հազարը՝ Բուխարեստում և շրջակայքում, 3 հազարը՝ Կոստանցայում, 800-ը՝ Գալացում, 500-ը՝ Բոտոշայում, 450-ը՝ Ֆոկշանում, 400-ը՝ Յասսիում, 400-ը՝ Ռոմանում, 300-ը՝ Տուլչայում, մոտ 1000-ը՝ այլ բնակավայրերում)⁶:

Ռուսինահայերի արտագաղթի երկրորդ փուլի առանձնահատկությունը պայմանավորված էր պետական քաղաքականության փոփոխությամբ: 1948-1956 թթ. ռուսինական իշխանությունները դժվարացրին երկրից դուրս գալու հնարավորությունները՝ նույնիսկ արտասահմանյան քաղաքացիների և նախնայան անձնագիր ունեցողների համար: Չնայած ռուսինական իշխանությունների հարուցած դժվարություններին՝ 1956 թ. սկսած բազում հայեր դիմեցին մեկնելու թույլտվության համար՝

¹ Գասպարյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 206:

² Անդրեասեան Ա., Սփիւռքը եւ հայրենիքը (Տպաւորութիւններ եւ դատումներ), Պէյրուս, 1962, էջ 44-47-48:

³ Տե՛ս ԶԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 388, թ. 1-2:

⁴ Նույն տեղում, ֆ. 709, ց. 3, գ. 133, թ. 42:

⁵ Նույն թիվը 1960-ական թթ. սկզբում տե՛ս Խորշոռյան Լ., Սփյուռքահայ կուսակցությունները ժամանակակից Եռասյուն, Երևան, 1964, էջ 21: Ըստ Ռուսինիայում ԽՍՀՄ դեսպանության առաջին քարտուղարի 1960 թ. «Ռուսինիայում ապրող հայերի մասին» տեղեկանքի Ռուսինիայի հայերի թիվը 11 հազար էր, տե՛ս ԶԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 285, թ. 2: Ըստ «Նոր կյանք» թերթի խմբագիր Մ. Տեր-Գրիգորյանի 1958 թ. Ռուսինիայի հայերի թիվը 8 հազար էր, տե՛ս նույն տեղում, գ. 252, թ. 2:

⁶ Տե՛ս «Չայ սփյուռք» հանրագիտարան, էջ 442: 1962 թ. Ս. Գասպարյանը նշում է տեղաբաշման գրեթե նույն թվերը, տե՛ս Գասպարյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 205: 1957 թ. Բոտոշանում ապրում էին 40, Սուլչավայում՝ 25-30 հայ ընտանիքներ, տե՛ս «Արարատ», Բեյրուս, 4.VII.1957, էջ 3:

հաճախ ընտանիքների վերամիավորման պատրվակով և աստիճանաբար շատերին իրավունք տրվեց լքել երկիրը¹: Մինչև հեռանալը գաղթողները պարտավոր էին իրենց տները հանձնել պետությանը, իսկ իրենց հետ կարող էին վերցնել մինչև 75 կիլոգրամ ապրանք՝ իրավունք չունենալով տանել փող, ոսկեղեն և արժեքավոր առարկաներ: Ելքի վիզա ձեռք բերելուց հետո մեկնողները ստանում էին Լիբանան մուտք գործելու թույլտվություն արդեն Լիբանանում հաստատված միգրանտների կամ լիբանանահայերի միջնորդությամբ²:

1958 թ. ԱՆՉԱ-ի նախագահ Ջորջ Մարտիկյանն ու փոխնախագահ Սուրեն Սարոյանը այցելեցին Լիբանան, որտեղ վերջինս հանդիպեց Ռումիսիայից, Բուլղարիայից և Պաղեստինից եկած հայերի հետ՝ միջոցներ ձեռնարկելով նրանց ԱՄՆ տեղափոխելու ուղղությամբ³: 1959 թ. սկզբին Ջ. Մարտիկյանը կրկին այցելեց Լիբանան՝ զբաղվելու տեղում հաստատված ռումինահայերին և բուլղարահայերին ԱՄՆ տեղափոխելու խնդրով⁴:

Ռումինահայերի արտագաղթելու ցանկության մասին այդ օրերին «Չայրենիք» թերթում կարդում ենք. «... Ռումանիոյ մեջ մնացողներն ալ կերագեն ազատ աշխարհը:

Մարդիկ պատրաստ են մեկ շապիկով դուրս գալու կարմիր «դրախտ»էն: Կը բաւէ միայն որ ունենան ազատութիւն»⁵: Ոմանք գաղթում էին քաղաքական պատճառներով, իսկ ոմանք էլ՝ ձգտելով ավելի մեծ տնտեսական հնարավորությունների⁶:

1961 թ. խոսելով հայերի արտագաղթի մասին՝ Օ. Փոլատյանը Բ. Գրիգորյանին ուղղված նամակում նշում է. «Հին ու նոր, այր թե կին, դաշնակներու համար օրվան ամենամեծ զբաղումն է, ի ձայն փողոց և թմբուկի հանձնարարել շվարուն ազգայնոց շտապել դեպի Բեյրութ...: Ունեվորներ, որոնք լքելով տարիներու քրտնաջան աշխատանքով կուտակված իրենց կայքն ու կալվածքը տեղուն վերամերկացված վիճակին մեջ միմիայն 75 կիլո ինչքով և զգեստեղենով ինքզինքն կնետեն երկրեն սահմաններն դուրս, ոչ այնքան փրկվելու համար, որը տարակուսելի է, որքան ազատ շունչ քաշելու համար»⁷: Մինչդեռ 1965 թ. ՀԽՍՀ Արտաքին գործերի մինիստրությունը ռումինահայերի հայրենադարձության կազմակերպումը համարում էր աննպատակահարմար⁸ փաստորեն ոչ մի իրական քայլ չկատարելով «Արևմուտքում ռումինահայերին սպասող անխուսափելի ծովումը» կանխելու համար:

Մ. Ղազանջյանը նշում է, որ երկիրը լքել ցանկացող ռումինահայերը և բուլղարահայերը դիմում էին խորհրդային կառավարությանը հայրենադարձության խնդրանքով, սակայն մերժվելուց հետո՝ որոշում են տեղափոխվել հայկական համայնքներ ունեցող երկրներ: ԱՄՆ և Կանադա մեկնելու համար Լիբանան եկած ռումինահայերի

¹ St' u Zadoian H., Our Brothers' Keepers: The American National Committee to Aid Homeless Armenians (ANCHA), New York, 2012, p. 62.

² St' u նույն տեղում, էջ 63: Մինչև 1965 թ., երբ հնարավոր դարձավ Բուխարեստից օդանավով թռչել Բեյրութ՝ հայերը Ռումիսիայից Լիբանան մեկնում էին նավերով:

³ St' u «Չայրենիք», Բոստոն, 1958, թիվ 9, էջ 109:

⁴ St' u նույն տեղում, 1959, թիվ 4, էջ 112:

⁵ «Չայրենիք», Բոստոն, 17.IV.1960, էջ 2:

⁶ St' u Zadoian H., նշվ. աշխ., էջ 64:

⁷ St' u ՀԱԱ, ֆ. 709, ց. 3, գ. 133, թ. 43-45:

⁸ St' u նույն տեղում, ֆ. 326, ց. 2, գ. 101, թ. 1: 1962-1982 թթ. Ռումիսիայից հայրենադարձվեց ընդամենը երկու հոգի, տե՛ս Մելիքսեթյան Յ., նշվ. աշխ., էջ 301:

և բուլղարահայերի մեծամասնությունը բավականին դժվար սոցիալական դրության մեջ էր, քանի որ ԱՆՉԱ-ն չէր կարողանում լուծել բուլղար կեցության, սննդի ու աշխատանքի տեղավորման հարցերը: Նրանք կցանկանային հայրենադարձվել, սակայն Լիբանանից ներգաղթ նախատեսված չէր, իսկ անհատական կարգով Հայաստան տեղափոխվելու համար չափազանց երկար պիտի սպասեին, ուստի չէին էլ փորձում դիմել ԽՍՀՄ դեսպանությանը¹: Բեյրութ եկող ռումինահայերը հիմնականում հաստատվում էին Բուրջ Համուդում, որոշ մասն էլ ցրվում էր քաղաքով մեկ: Ռումինահայերը միմյանց օգնում էին հաղթահարելու առկա դժվարությունները², ԱՄՆ էին տեղափոխվում ոչ միայն Բեյրութից, այլև Իտալիայից³ և Հունաստանից⁴:

1960 թ. մայիսի 20-ին ԱՆՉԱ-ի ներկայացուցիչ Ս. Սարոյանը ռումինահայ և բուլղարահայ տարագիրների խնդիրներով զբաղվելու համար այցելեց Բեյրութ, ինչպես նաև Փարիզ, Աթենք, Կահիրե և այլ քաղաքներ⁵: 1961 թ. Ռումինիայից և Բուլղարիայից ԱՄՆ տեղափոխվեցին 350 հայեր⁶: Ջ. Մարտիկյանի ջանքերով 1962 թ. մոտ մեկ տարով երկարաձգված օրենքով հնարավոր դարձավ Լիբանանում հաստատված հայ գաղթականների մուտքը ԱՄՆ⁷, ինչի հետևանքով ըստ նրա 1963 թ. ապրիլի դրությամբ «երկաթե վարագոյրի երկիրներեն» Լիբանանով ԱՄՆ էին տեղափոխվել մոտ 900 գաղթականներ, որոնք «սբանչելի դիրք մը սկսած են գրաւել, իրենց կենցաղով, աշխատասիրութեամբ և պարտաճանաչութեամբ»⁸:

Լիբանանում ԽՍՀՄ դեսպանության 1967 թ. տեղեկանքի համաձայն՝ 1964-1966 թթ. Ռումինիայից և Բուլղարիայից Լիբանան եկած հայերը, որոնք ԱՆՉԱ-ի միջոցով պիտի ԱՄՆ մեկնեին, դեռևս չէին լքել երկիրը: Կառավարությունը արգելել էր այդ երկրներից հայերի նոր խմբերի մուտքը՝ մինչև Լիբանանում գտնվողները չհեռանան⁹: Ռումինիայից ու Բուլղարիայից հայերի հեռանալը հանդիպադրվում էր Լիբանանից արտագաղթին. «Այսպես, ինչ որ ներելի է Ռումանիայէն, Պուլկարիայէն դէպի Հարաւային Ամերիկա գաղթել փորձողներուն, ներելի պիտի չըլլար Լիբանանէն հեռանալ ուզող ազգայիններուն համար: ...Ռումանիա, Պուլկարիա կը հաշուին Երկաթե Վարագոյրին ետին գտնուող երկիրներ, ուր կան քաղաքական կաշկանդումներու զուգահեռ տնտեսական սեղմումներ եւս, բայց նման ոչինչը կայ Լիբանանի մէջ»¹⁰: «Հայրենիք» թերթն էլ հակադրում էր հայրենադարձությունը և գաղթը Արևմուտք. «Հայրենադարձի առիթով շատերու մեկնումը ոչ միայն կորուստ մը չէ, այլև շահ մըն է ազգային առումով, սակայն անոնք որ նկատելի համրանքով դէպի արեւմուտք (մասնաւորաբար Միաց. Նահանգներ) փոխադրուեցան՝ ոչ միայն թուական կորուստի մատնեցին

¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 388, թ. 1-2:

² Տե՛ս Zadoian H., նշվ. աշխ., էջ 69:

³ Տե՛ս «Հայրենիք», Բոստոն, 29.VII.1956, էջ 2:

⁴ 1960 թ. հունական կառավարությունը հաստատեց Ռումինիայից Հունաստան եկած հայ և հույն գաղթականների համար բնակարանների կառուցման ՄԱԿ-ի ծրագիրը, որի ծախսը հասնում է 87 մլն. դրախմայի (1.210.000 դրախման վճարելու էր ԱՄՆ-ը, իսկ 1.139.000-ը՝ Գալուստ Կյուլպենկյան հաստատությունը): Բնակարանները պիտի կառուցվեին Սալոնիկում, Պիրեայում և Գավալայում, տե՛ս Նույն տեղում, 17.VI.1960, էջ 3:

⁵ Տե՛ս Գեորգեան Կ., Ամենուր տարեգիրքը 1961, Ը. տարի, Պեյրութ, 1960, էջ 561:

⁶ Տե՛ս Նույնի՝ Ամենուր տարեգիրքը 1962, Թ. տարի, Պեյրութ, 1961, էջ 428:

⁷ Տե՛ս «Ազդակ», Բեյրութ, 3.IV.1962, էջ 3:

⁸ Նույն տեղում, 4.IV.1963, էջ 2:

⁹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 398, թ. 8:

¹⁰ «Ազդակ», Բեյրութ, 11.X.1965, էջ 2:

իրենց նախկին գաղութները, այլեւ չունին այն ապահովութիւնը որ իրենց գաւազներն ու թռռները պիտի ուզեն եւ կարենան մայրերու կամ հայրերու ճամբէն քալել, մօտաւոր ապագային...»¹:

1960-1970-ական թթ. ռումինահայերը արտագաղթի երկրորդ փուլի ընթացքում տեղափոխվում էին ոչ միայն ԱՄՆ, այլև Կանադա², Ավստրալիա³, Նոր Չելանդիա⁴, Յարավային Ամերիկա, Լիբանան, Ավստրիա⁵ և այլ երկրներ⁶:

1965 թ. Ռումինիայի իշխանությունները որոշում ընդունեցին, դժվարացնելու հայերի գաղթը կապիտալիստական երկրներ (այդ պարագայում գանձվող տուրքը հինգ անգամ գերազանցում էր սոցիալիստական ճամբար մեկնողներին): Շատ հաճախ պետության կողմից մերժվում էին արտագաղթելու դիմումները, թույլտվության պարագայում էլ գաղթողները բավական մեծ գումարներ պետք է վճարեին պետությանը⁷: Շարունակվելով 1970-ական թվականներին՝ արտագաղթի գործընթացը աստիճանաբար մարեց, ինչը պայմանավորված էր նաև համայնքի արտագաղթի ներուժի սպառմամբ:

Արտագաղթի հետևանքները Ռումինիայի հայ համայնքում

Արդեն 1960 թ. «Ազդակ» թերթը Ռումինիայի հայ համայնքի մասին գրում էր. «Ռումանահայությունը մեր ամենէն բարգաւաճ և կենսունակ գաղութներէն մէկը կը նկատուէր մինչև այն օրը, երբ Ռումանիա ևս «բախտն» ունեցաւ մաս կազմելու կարմիր «դրախտին»:

Այսօր, այդ բարգաւաճ գաղութէն մնացած են միայն աներակներ: Յայերու թիւը զգալապէս նուազած է, իսկ հայկական հարստութիւնները մոխիրի վերածուած: Կարմիր յորձանքը սրբած ու տարած է ամէն բան»⁸: Ռումինահայ կյանքի անկման մասին 1961 թ. կարդում ենք. «Ռումանահայութիւնը հետզհետէ կը նուազի եւ ուշ չէ այն օրը երբ հազիւ վերակերտուած, հայկականացած այդ պատուական գաղութը վերածուի նախկին մոլտովական հայ գաղութներու... ուր մատի վրայ կը համրուին դեռ Լուսաւորջականներ, բայց ոչ հայեր եւ որոնք գտած են ինքզինքնին բնորոշող բանաձեւը, Լուսաւորջական Ռումէներ»⁹: Ռումինահայերի շրջանում էապէս նվազել էր հայոց լեզվի իմացությունը. 1961 թ. մինչև երեսուն տարեկան հայերը ոչ միայն գրել ու կարդալ չգիտեին, այլև դժվարանում էին խոսել հայերեն¹⁰: Արտագաղթի և պետական ուժացման քաղաքականության պատճառով համայնքային կյանքը գրեթէ վերացավ. «Թւի պակսումով կանգ առին հայկական մշակութային աշխատանքներ, դպրոցը փակեց իր դռները, աշակերտներու թիւը բաւարար չըլլալուն պատճառաւ: Խառն

¹ «Յայրենիք», Բոստոն, 17.1.1985, էջ 2:

² Տե՛ս Ասատրյան Յ., նշվ. աշխ.: Տե՛ս նաև Կապուտիկյան Ս., Խճանկար հոգու և քարտեզի գույներից, Երևան, 1976, էջ 33: «Չարթօթք», Բեյրութ, 28.VI.1978, էջ 3:

³ Տե՛ս «Յայ սփյուռք» հանրագիտարան, էջ 87:

⁴ Տե՛ս Աբրահամյան Ա., Յամառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության, հ. Բ, Երևան, 1967, էջ 325:

⁵ Տե՛ս «Յայերն աշխարհում» հանրագիտական համառոտ բառարան, Երևան, 1995, էջ 26:

⁶ Տե՛ս Գալփագեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 314:

⁷ Տե՛ս «Ազդակ», Բեյրութ, 11.II.1966, էջ 3:

⁸ Նույն տեղում, 5.V.1960, էջ 3:

⁹ «Յայրենիք», Բոստոն, 25.I.1961, էջ 1:

¹⁰ Տե՛ս Նույն տեղում, էջ 3:

ամուսնությունները կատարել փորձանք դարձած են եւ արագաբայլ դեպի ձուլում կը տանին»¹:

Ռումինիայի հայերի թվաքանակի վերաբերյալ ձեռքի տակ ունենք բազմաթիվ ու միաժամանակ իրարամերժ տվյալներ.

1965 թ.	15 հազար ²	1980 թ.	2500 ³	1990 թ.	7 հազար ⁴
1966 թ.	8 հազար ⁵	1982 թ.	3 հազար ⁶	1992 թ.	1957 ⁷ , ըստ այլ աղբյուրի՝ 8-10 հազար ⁸
1968 թ.	6 հազար ⁹	1984 թ.	6 հազար ¹⁰	1994 թ.	6 հազար ¹¹
1972 թ.	12 հազար ¹² , ըստ այլ աղբյուրի 2342 ¹³	1985 թ.	6 հազար ¹⁴	2003 թ.	2,5 հզ. հայ ¹⁵
1975 թ.	8 հազար ¹⁶	1986 թ.	6 հազար ¹⁷	2015 թ.	2 հազար ¹⁸
1976 թ.	6500-7000 ¹⁹				

1979 թ. Ռումինիայում մնացած հայերին Հովհաննես Գալփագյանը ըստ բնակավայրերի հաշվում էր հետևյալ կերպ. Կոնստանցայում հայերի թիվը չէր անցնում 500-ը, իսկ Բուխարեստում՝ 1500-ը: Նույն ժամանակ Տուլչա քաղաքում կար 8-10 հայ

¹ Նույն տեղում, 4.XII.1982, էջ 8: Հայերի թվաքանակի խիստ նվազման պատճառով 1960 թ. Կոնստանցայում, իսկ 1962 թ. Բուխարեստում փակվեցին հայկական դպրոցները, տե՛ս Գալփագյան Յ., կշվ. աշխ., էջ 149:

² Տե՛ս հաթանասեան Ե., Հայոց թիվը, Բոստոն, 1965, էջ 28:

³ Տե՛ս Համազասպյան Վ., Սովետական Հայաստանը և Սփյուռքը, Երևան, 1980, էջ 19:

⁴ Տե՛ս Ավագյան Գ., Հայաստանը և հայերն աշխարհում, Երևան, 1993, էջ 144:

⁵ Տե՛ս Տեխրճեան Վ., Գաւազանագիրք Լիբանանի եւ Սուրիոյ հայոց թեմերու առաջնորդութանց, Այթիլիաս, 1980, էջ 502:

⁶ Տե՛ս «Հայրենիք», Բոստոն, 4.XII.1982, էջ 8:

⁷ Տե՛ս Siekierski K., The Armenian Diaspora in Romania: Roots, Routes, Recreations, New Europe College Yearbook 2010-2011, in Vainovski-Mihai I. (ed.), p. 386.

⁸ Տե՛ս Armenian International Magazine, Glendale, Vol. 3, No 1, 1992, January, p. 31.

⁹ Տե՛ս «Հայրենիք», Բոստոն, 29.III.1968, էջ 3; «Մասիս», Բեյրութ, 16.VI.1968, էջ 5:

¹⁰ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 13, գ. 13, թ. 2-3:

¹¹ Տե՛ս «Հայերն աշխարհում» հանրագիտական համառոտ բառարան, էջ 84:

¹² Տե՛ս Եղիայեան Բ., Ժամանակակից պատմություն կաթողիկոսութան Հայոց Կիլիկիոյ 1914-1972, Այթիլիաս, 1975, էջ 890:

¹³ Տե՛ս Siekierski K., կշվ. աշխ., էջ 386:

¹⁴ Տե՛ս Ոսկանյան Ա., Սփյուռքահայության թվական կազմը, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1985, թիվ 9, էջ 48:

¹⁵ Տե՛ս «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան, էջ 442:

¹⁶ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 573, թ. 1:

¹⁷ Տե՛ս Брук С., Население мира. Этнодемографический сборник. Москва, 1986, с. 250.

¹⁸ Տե՛ս Ասատրյան Հ., կշվ. աշխ.:

¹⁹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 875, ց. 13, գ. 124, թ. 9:

ընտանիք, Բաբադալ քաղաքում 4-5 ընտանիք, Բրահլայում 15-20 ընտանիք, Գալացում 10 ընտանիք, Պիտեշտում 15-20 ընտանիք, Ռոմանում 2-3 ընտանիք, Ֆոկչանում 10-15 ընտանիք, Բոտոշանում 30-40 հոգի¹:

Ռումինահայերը ԱՄՆ-ում

1959 թ. ռումինահայերը սկսեցին գաղթել ԱՄՆ: Արդեն 1969 թ. այստեղ նրանց թիվը հասնում էր 5 հազարի²: 1968 թ. Նյու Յորքի և շրջակայքի ռումինահայերի թիվը 600 էր: Նրանք բնակվում էին Բոստոնում, Չարոֆորդում, Ֆիլադելֆիայում, Նյու Ջերսիում, Չիկագոյում, Դետրոյթում և այլուր: Նյու Յորքի ռումինահայերը կենտրոնացած էին Սանի Սայտ թաղամասում, որտեղ 1966 թ. հիմնեցին իրենց ակումբը: Նրանց մեծամասնությունը, սակայն, բնակվում էր Կալիֆորնիայում՝ Ֆրեզնոյում, Սան Ֆրանցիսկոյում և Լոս Անջելեսում³: Հոլիվուդում պատկերը հետևյալն էր. տեղի հայ բնակչության շրջանում գերակշռում էին պարսկահայերը, բուլղարահայերն ու ռումինահայերը⁴: 1975 թ. Լոս Անջելեսում բնակվում էր 340 ռումինահայ ընտանիք (հայ ընտանիքների ընդհանուր թիվը 13.334 էր)⁵: Չնայած դրան՝ հետագայում Լիբանանից, Իրանից, Հայաստանից և այլ վայրերից եկած հայերը այնքան մեծ թիվ կազմեցին, որ 2007 թ. թե՛ Ռումինիայից, թե՛ Բուլղարիայից ԱՄՆ եկած հայերը այստեղի հայ համայնքի 1 տոկոսից պակաս էին⁶:

Նորեկները, ժամանելով Նյու Յորք, արժանանում էին ընդունելության ԱՆՉԱ-ի պաշտոնյաների⁷ կողմից: Ռումինահայերի ԱՄՆ տեղափոխվելու մասին այդ օրերի մամուլում կարդում ենք. «Առաջիկայ երկուշաբթի օր, Անչայի կարգադրությամբ և օդային ճամբով Միացեալ Նահագներ կը մեկնին 40 ռումինահայ գաղթականներ եւս:

Անչայի ներկայացուցիչները, ինչպես նաև Հայ Օգնութեան Միութեան անդամները Նիւ-Եորքի օդակայանին մէջ պիտի ընդունին զանոնք: Այս նոր գաղթողները ընդհանրապես պիտի հաստատուին Նիւ-Եորքի շրջանին մէջ»⁸: ԱՆՉԱ-ն ամեն կերպ նպաստում էր նրանց խնդիրների լուծմանը⁹: 1964 թ. ԱՄՆ եկած ռումինահայերի մասին կարդում ենք. «Վերջերս ստացուած լուրերու համաձայն բոլոր գաղթականներն ալ

¹ Տե՛ս Գալիֆագեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 20, 33-35, 37-38, 42, 46, 51, 314:

² Տե՛ս «Սփինոք», Բեյրութ, 16.II.1969, էջ 10:

³ Տե՛ս «Մասիս», Բեյրութ, 27.X.1968, էջ 5:

⁴ Տե՛ս «Հայրենիք», Բոստոն, 7.VIII.1964, էջ 3; «Մասիս», Բեյրութ, 15.XI.1970, էջ 5:

⁵ Տե՛ս «Հայրենիք», Բոստոն, 14.V.1975, էջ 3: Նույն ժամանակ Լոս Անջելեսի Կիլիկյան թեմի հավատացյալների 4 տոկոսը ռումինահայեր էին:

⁶ Տե՛ս Tourism Market Research on the Armenian-American Diaspora Community, February 2007, p. 8. http://www.armeniapedia.org/images/c/c1/Armenian_American_Diaspora_Survey_Report.pdf: Ըստ 2010 թ. մարդահամարի Լոս Անջելեսի հայերից միայն 619-ը այստեղ են եկել Ռումինիայից, տե՛ս Գոսագեան Ժ., Լոս Անճելեսի հայ համայնքի ժողովրդագրական պատկերը, Հայերը սեփական և այլազգի միջավայրում. համեմատական էթնոսոցիոլոգիական հետազոտություններ, խմբ.՝ Ռ. Կարապետյան, Երևան, 2014, էջ 126:

⁷ Հաճախ նրանց դիմավորում էր անձամբ Ջ. Մարտիկյանը, տե՛ս «Հայրենիք», Բոստոն, 8.IX.1961, էջ 1; նույն տեղում, 13.I.1965, էջ 1; «Մասիս», Բեյրութ, 14.IX.1961, էջ 5:

⁸ «Ազգակ», Բեյրութ, 12.I.1963, էջ 3:

⁹ Ավելի ուշ՝ 1976 թ. Նյու Յորքում ՀԲԸՄ-ն սկսեց հարյուրավոր նորեկների (Միջին Արևելքից, Ռումինիայից, Բուլղարիայից և Խորհրդային Հայաստանից) համար իրականացնել օգնության ծրագիր, որի մեջ էր մտնում նաև անգլերենի ուսուցումը, տե՛ս Bakalian A., Armenian-Americans: from being to feeling Armenian, New Brunswick, 1993, p. 82.

գործ ապահոված են եւ ներկայիս կը գտնուին բարեկեցիկ վիճակին մէջ: Անոնք արդէն իսկ սկսած են ազգային կեանքի եւ հիմը դրած Ռումանահայ Միութեան, որուն նպատակն է հաւաքոյթներու, հանդէսներու եւ հանդիպումներու գծով նպաստել ազգապահպանումի սրբազան գործին»¹:

Արդէն 1963 թ. ռումինահայերը այնքան էին շատացել Լոս Անջելեսում, որ կարծես առանձին համայնք էին կազմում. «Համայնք մը նկատուելու չափ թուահամար ունին ռումանահայերը, Լոս-Անճելէսի մէջ: Գիտակից իրենց տեղական պարտականութեանց, անոնք, իրենց այս հիւրընկալ եւ բարեբեր երկիրը հաստատուելուն առաջին իսկ օրէն, կարեւոր թիւով մտան տեղւոյս Յ. Յ. Դաշնակցութեան շարքերը, ՅՕՄ-ի տեղական մասնաճիւղին մաս կազմեցին եւ եկեղեցական ու հանրային բնոյթով բոլոր ձեռնարկներուն բերին իրենց կարեւոր մասնակցութիւնը»²: Նշելի է, որ այս «առանձին համայնքի» հետ 1968 թ. մայիսի 7-ին Նյու Յորքի նորակերտ Մայր Տաճարի Գավուքճյանների սրահում³, իսկ 1976 թ. Լոս Անջելէսում, հանդիպումներ ունեցավ Ամենայն Յայոց կաթողիկոս Վազգէն Ա-ն⁴: Արդէն 1987 թ. ԱՄՆ և Կանադա հովվապետական այցի շրջանակներում, Նյու Յորքում «Հայկ և Ալիս Գավուքճյան» սրահում Վազգէն Ա-ն հանդիպեց թվով հազար ռումինահայերի և բուլղարահայերի հետ⁵:

Հատկանշական է սոցիոլոգ Ա. Բակալյանի դիտարկումը, որ 1960-ական թթ. սկսած ԱՄՆ եկած ռումինահայերը պետք է հարմարվեին գոյություն ունեցող հայկական համայնքին, որը նրանց ընդունել էր՝ չտարանջատելով ամերիկահայերից: Միաժամանակ նրանք պետք է ինտեգրվեին ավելի մեծ ամերիկյան հասարակությանը և սովորեին արդյունավետ գործել նրա տնտեսական, քաղաքական և հասարակական համակարգերում⁶:

Ազգային կյանքի զարգացման խնդրում ԱՄՆ-ի ռումինահայերը բավականին լավատես էին. «Կը կարծեն թէ նոր սերունդը ւաւելի դիւրաւ պիտի կարենայ պահել իր ազգային դիմագիծը եւ ւաւելի երկար ժամանակ, մանաւանդ եթէ իրագործուին ծրագիրները եւ բացուին ամենօրեայ հայկական դպրոցներ»⁷: Չնայած դրան մանավանդ փոքր հասակում ԱՄՆ գալու պարագայում հաճախ բավականին արագ էր ընթանում ձուլումը⁸: Բնականաբար, ոմանք էլ զոջում էին ԱՄՆ գալու համար⁹:

¹ «Սփիւռք», Բեյրութ, 21.III.1964, էջ 10: ԱՆՉԱ-ի առանցքային անդամներից Արփի Փափազյանը հետաքրքիր համեմատություն է իրականացնում տարբեր երկրներից ԱՄՆ եկած հայերի միջև. ռումինահայերը, որոնք առաջինը եկան, գալիս էին «փոքր Փարիզից», հարուստ, լավ հագնված, բարեկիրթ, երբեմն օտարաբան: Ի տարբերություն նրանց՝ բուլղարահայերը, ավելի հասարակ և աղքատ էին: Իսկ եգիպտահայերը, այս երկուսի նման քաղաքականապես ճնշված չէին, տե՛ս Takooshian H., Armenian Immigration to the United States from the Middle East, "Journal of Armenian Studies", Vol. 3, No. 1-2, 1986-1987, p. 153.

² «Հայրենիք», Բոստոն, 30.X.1963, էջ 3:

³ Տե՛ս նույն տեղում, 18.V.1968, էջ 3:

⁴ Տե՛ս Պատմական ակնարկ, RAFFI - Romanian Armenian Cultural Organization, <http://www.rafficulturalassociation.org/about.html>

⁵ Տե՛ս «Էջմիածին», 1988, թիվ 1-3, էջ 54:

⁶ Տե՛ս Bakalian A., նշվ. աշխ., էջ 320:

⁷ «Մասիս», Բեյրութ, 27.X.1968, էջ 5:

⁸ Այսպես մի ռումինահայ, որը 12 տարեկանում էր տեղափոխվել ԱՄՆ նշում էր, որ ինքը երբեք չժխտելով իր հայկական ծագումը, հպարտ էր լինել ամերիկացի: Նա նշում էր, որ հարգում է այս երկիրը և համարում այն իրենը, տե՛ս Bakalian A., նշվ. աշխ., էջ 334:

⁹ Տե՛ս օրինակ Կապուտիկյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 243:

Նորեկ ռումինահայերի թվաքանակը հնարավորություն ընձեռեց հայկական համայնքային կառույցների աշխատանքներին մասնակցելուց զատ ստեղծել սեփական միություններ: 1963 թ. հոկտեմբերի 19-ին Լոս Անջելեսի «Հայ Կեդրոն»-ում կայացավ ժողով, որի ընթացքում նախաձեռնվեց ռումինահայերի հայրենակցական միության ստեղծումը¹: Կարևորելով այդպիսի կազմակերպության ստեղծումը՝ Սարգիս Սարունին² բացման խոսքում նշեց. «Այս ապրումներն են որ մեզ հաւաքեցին այս երեկոյ այս սրահին մէջ, որպէսզի հիմը դնենք «Ռումանահայ Միութեան» մը, հաւաքական ճիգերով ի կատար ածելու համար այն պարտականութիւնները, զորս ունիք հանդէպ մեր զաւակներուն հայապահպանման առաջնահերթ գործին, մարդասեր եւ հիւրընկալ մեր նոր հայրենիքին՝ Ամերիկայի գաղութին որուն մաս կը կազմենք մենք բոլորս եւ նոյնքան կարեւոր ու առաջնահերթ պարտականութիւնը հանդէպ անոնց, որոնք, մեզի պէս, կրած են համայնքավար ռեժիմին անմարդկային արհաւիրքները»³:

Լոս Անջելեսի ռումինահայերը 1963 թ. դեկտեմբերին Ս. Սարունիի գլխավորությամբ հիմնեցին «Րաֆֆի» հայրենակացական և մշակութային միությունը: Փաստորեն Լոս Անջելեսում ստեղծված միությունը դարձավ Բուխարեստի «Րաֆֆի» միության ժառանգորդը⁴: Արդեն 1964 թ. հիմնելով իր մարզական բաժինը՝ այն սկսեց անցկացնել մրցումներ⁵: 1966 թ. հիմնվեց «Րաֆֆի» ֆուտբոլային խումբը, իսկ 1968 թ. հենց ռումինահայերի նախաձեռնությամբ բացվեց ՀՄԸՄ Լոս Անջելեսի մասնաճյուղը: 1960-1966 թթ. Ռումինիայի հայկական «Կոմիտաս» երգչախմբի շուրջ 70 երգիչ-երգչուհիներ հաստատվեցին Լոս Անջելեսում, ինչի արդյունքում այստեղ հիմնվեց «Րաֆֆի» նոր երգչախումբը, որը միացավ Հայ երիտասարդաց միության երգչախմբին, ապա ստանալով «Գուսան» անունը՝ անցավ ՀՄԸՄ հովանավորության տակ: «Րաֆֆի» միությունը նպաստեց ամերիկահայ ամենօրյա դպրոցական համակարգի ձևավորմանը՝ Ֆերահյան դպրոցի, «Ռոզ և Ալեքս Փիլիպոս» վարժարանի և Աբ. Կարապետ եկեղեցու կառուցմանը⁶:

1966 թ. սեպտեմբերի 11-ին հիմնվեց Նյու Յորքի Ռումինահայ հայրենակցական միությունը, որի նպատակն էր. «համախմբել Նիւ Յորքի ռումանահայերը, առանց սեռի խտրութեան, նւիրուելով հայապահպանման սրբազան գործին, կազմակերպելով դասախօսութիւններ, ծանօթացնելու համար մեր անցեալի եւ ներկայի հայ գրական դէմքերը, եւ հայ ազատութեան համար մարտնչող քաջարի հայ հերոսները»⁷: Միության պատվավոր նախագահ իռչակվեց Ջ. Մարտիկյանը: Նյու Յորքի ռումինահայերը

¹ Տե՛ս «Հայրենիք», Բոստոն, 30.X.1963, էջ 3:

² Սարգիս Սարունին ԱՄՆ եկած ռումինահայերի ազգային-համայնքային կյանքում կարևոր դերակատարում ստանձնած գործիչներից էր: Նա ձեռքակալվել և ուղարկվել էր խորհրդային տաժաճանակության, միայն 1954 թ. է վերադարձել Բուխարեստ, որտեղից 1958 թ. տեղափոխվել էր Բեյրութ: Այստեղ եղել էր ՀԳԴ Լիբանանի կենտրոնի անդամ (աջակցել ռումինահայերի տեղափոխմանը ԱՄՆ), 1961 թ. հունիսին եկել է ԱՄՆ, հաստատվել Ֆրեզնոյում և ստանձնել «Ասպարեզ» թերթի խմբագրությունը, տե՛ս Գեորգեան Կ., Ամենուն տարեգիրքը 1963, ժ. տարի, Պեյրութ, 1962, էջ 577-578:

³ «Հայրենիք», Բոստոն, 30.X.1963, էջ 3:

⁴ Տե՛ս Պատմական ակնարկ, <http://www.rafficulturalassociation.org/about.html>

⁵ Մասնավորապես կազմակերպվում էր պինգ-պոնգի մրցաշար «Մարտիկյանի» (ի պատիվ Ջ. Մարտիկյանի) բաժակին տիրանալու համար, տե՛ս «Հայրենիք», Բոստոն, 7.VIII.1964, էջ 3:

⁶ Տե՛ս Պատմական ակնարկ, <http://www.rafficulturalassociation.org/about.html>: Միությունը ակտիվ պայքար էր մղում թուրքախոսության դեմ, տե՛ս «Հայրենիք», Բոստոն, 10.V.1975, էջ 3:

⁷ Նույն տեղում, 28.IX.1966, էջ 2: Միության ակունքում կազմակերպվում էին մարզական միջոցառումներ, տե՛ս «Մասիս», Բեյրութ, 27.X.1968, էջ 5:

մոտ 120 ընտանիք էին¹: 1966-1967 թթ. այստեղի ռումինահայերը բացեցին շաբաթօրյա դպրոց (երկու դասարաններով), որը 1968 թ. 50 ռումինահայ աշակերտներով միացավ Նյու Յորքի մայր վարժարանին²:

Նորաստեղծ հայրենակցական միությունների մասին «Չարթօսթ» թերթը գրում է. «Ամերիկայի մեջ առանձին խմբավորումներով նկատառելի գործունեություն մը կը տանին պոլսահայ, ռումանահայ եւ պարսկահայ միությունները»³: Դեռ «Րաֆֆի» միության գործունեության առաջին տասնամյակի ամփոփման ժամանակ տեսակետ կար, որ պետք է ավարտել հայրենակցական շրջանակներում աշխատանքները և լծվել համահայկական կառույցների գորացմանը: Դրա պատճառներից էր նաև այն, որ ռումինահայերից շատերը նույնիսկ չէին ծնվել Ռումինիայում⁴: «Սփիւռք» շաբաթաթերթի վարչական տնօրեն Օննիկ Ինճեյանը ներկայացնելով ռումինահայերի կազմակերպությունները, ակումբները, ֆուտբոլի թիմը, կազմակերպած միջոցառումները՝ գրում է. «Այս բոլորը շատ լաւ, սակայն զարմանալի է թէ ինչո՞ւ Ռումանահայերը ամեն բան առանձին ընել կը փափաքին եւ ձեռք-ձեռքի միւս հայրենակիցներու հետ աւելի դրական արդիւնքներու հասնելու կարելիութենէն կը զրկուին»⁵: Չնայած այդ տեսակետին՝ «Րաֆֆի» միությունը շարունակեց իր գործունեությունը, 1992 թ. սկսեց գործել նրա սեփականությունը հանդիսացող կենտրոնը, իսկ 2000 թ. Զոլիվուդի կենտրոնում գտնվող միության նոր շէնքը⁶:

Ռումինահայերը կարևոր դեր խաղացին ԱՄՆ-ի հայ համայնքի հզորացման գործում: Արևելքի երկրներից, Կ. Պոլսից և Բալկաններից հայերի գաղթը ոչ միայն սովորացրեց Լոս Անջելեսի հայության թվաքանակը, այլև նպաստեց ազգային կյանքի աշխուժացմանն ու զարգացմանը⁷:

Այդպիսով, 1945-1970-ական թթ. Ռումինիայից հայերի արտագաղթի հետևանքով տեղի համայնքը եապես թուլացավ, նրա թվաքանակը մի քանի անգամ նվազեց: Եթե սկզբնական շրջանում համեմատաբար փոքր խմբերով ռումինահայեր տեղափոխվում էին Զարավային Ամերիկա (առանձնապես Արգենտինա), ապա 1950-ական թթ. վերջից արտագաղթողների նոր ալիքը սկսեց հաստատվել ԱՄՆ-ում: Այստեղ, հատկապես սկզբնական շրջանում, ռումինահայերը մեծապես նպաստեցին ԱՄՆ-ի ու մասնավորապես Լոս Անջելեսի համայնքի զարգացմանը:

Тигран Ганалаян, Эмиграция армян из Румынии (1945-1970-ые годы), - Эмиграция армян из Румынии, начавшаяся в 1945 году, проходила в два этапа – в первом этапе, длившемся с 1945 г. до половины 1950-х гг., главным направлением эмиграции была Южная Америка. А со второй половины 1950-х гг., когда вопросами эмиграции стал заниматься комитет АНЧА (ANCHА - American National Committee to Aid Homeless Armenians) целью эмигрантов была США. В последствии тысячи

¹ Տե՛ս «Հայրենիք», Բոստոն, 28.IX.1966, էջ 3:

² Տե՛ս «Մասիս», Բեյրութ, 27.X.1968, էջ 5:

³ «Չարթօսթ», Բեյրութ, 20.XI.1969, էջ 4:

⁴ Տե՛ս «Հայրենիք», Բոստոն, 14.V.1975, էջ 3:

⁵ «Սփիւռք», Բեյրութ, 16.II.1969, էջ 10:

⁶ Տե՛ս Պատմական ակնարկ, <http://www.rafficulturalassociation.org/about.html>

⁷ Տե՛ս «Մասիս», Բեյրութ, 29.XI.1970, էջ 5:

румунских армян оказались в США, где большинство из них обосновались в Калифорнии и сыграли важную роль в организации жизнедеятельности армянской общины. Между тем, в период правления коммунистического режима армянская община Румынии была лишена нормальных условий для решения своих социальных задач и значительно ослабла.

Tigran Ghanalanyan, Emigration of Armenians from Romania (1945-1970s), – The emigration of Armenians from Romania included two stages: the first one started in 1945 and lasted till mid-1950s when Armenian people primarily moved to South America. Since the second half of 1950s when ANCHA (American National Committee to Aid Homeless Armenians) took responsibility for the transportation of Armenians, thousands of Romanian Armenians left for the USA. Most of them were settled in California. Here they played an important role in the life of the local Armenian community. On the other hand, during the Communist rule the Armenian community was deprived of normal functioning conditions and weakened considerably.

Տիգրան Ղանալանյան – ԵՊՀ հայոց պատմության ամբիոնի ասպիրանտ, «Նորավանք» ԳԿՀ հայագիտական կենտրոնի փորձագետ:

